

Missovitz Cyrus-drámája

Missovitz Mihály, a maga idejében nagy hírű evangélikus pedagógus emlékezetét iskoladrámái őrizték meg a Rákóczi-szabadságharc irodalomtörténetében. Négy drámát írt és adatott el a rozsnói evangélikus iskola diákjaival: 1705-ben a *Fata Ungariae*, 1706-ban az *Europa Comico-Tragicá*, 1707-ben a *Palladium Sacrum*, 1708-ban a *Cyrus*.¹ A kor szokványos barokk iskoladrámájának jegyeit hordozza mind a négy. Ezek is a kor irodalmának mitologikus, allegorikus konvenciói szerint készültek, s ha csak meséjüket és előadásmódjukat tekintjük, semmivel sem emelkednek ki a kor iskoladrámái közül. Ezek is latin nyelvűek, de célzatuk és mondanivalójuk szerint jellegzetesen magyar alkotások. Szerzőjük lelkes híve a kuruc szabadságharc vezérlő fejedelmének, nagy reménységgel tekint rá: azt várja tőle, hogy kivívja Magyarország függetlenségét és feltámasztja Mátyás magyar királyságát. A rozsnói iskoladrámák tehát egy, a maga idejében tekintélyes felvidéki városban, az evangélikusok — az eperjesi mellett — legjelentősebb iskolájában a kuruc szabadságharc eszmevilágát és politikai törekvését szóltatták meg. Jelentőségük tehát egészen rendkívüli, a Rákóczi-szabadságharc irodalmában hasonló tendenciával csak a vitézi költészetben találkozunk.

Missovitz iskoladráma-sorozata a magyar iskoladráma történetében egyedülálló jelenség. Az iskoladrámák túlnyomó többsége moralizáló vagy felekezeti tendenciák szolgálatában áll. A politikai jelentőségű iskoladrámákat vizsgálva, általában azt mondhatjuk, hogy a jezsuita iskoladrámák a Habsburgok magyarországi uralmát szolgálják, mint pl. az az iskoladráma is, amelyet 1708-ban Nagyszombatban adtak elő Esterházy Pál nádor tiszteletére, amelyben az atyák azon örvendeznek, hogy a kurucok trencsényi katasztrófája után a szabadságharc hanyatlásnak indul.² Igaz ugyan, hogy 1707-ben a kassai jezsuiták — két évvel Missovitz rozsnói Mátyás-drámája után — Mátyás-drámát adtak elő a fejedelem tiszteletére,³ de ézt a cselekedetüket éppúgy nem a politikai meggyőződésük sugallta, mint ahogyan nem meggyőződésből írta Schwartz János, az eperjesi evangélikus kollégium professzora 1685-ben, Thököly bukásakor, a maga labanc drámáját.⁴ A rozsnói iskoladrámáknak csak egy előzményük van a kor irodalmában: az a dráma, amelyet Ladiver Illés jelenlétében adott elő az eperjesi kollégium diáksága a hadakozásból megtérő Thököly Imre magasztalására.⁵

Missovitz első iskoladrámáját, az 1705-ben előadott *Fata Ungariae* már ismertettük *A kurucok Mátyás-drámája* c. tanulmányunkban. Most a sorozat utolsó darabjáról, a *Cyrus*-drámáról fogunk szólni. Az *Europa Comico-Tragica* és a *Palladium Sacrum* magyarázata későbbre marad, mert e két Missovitz-darabban még vannak olyan mozzanatok, főleg politikai tendenciák, amelyeknek megvilágítására még további kutatás szükséges. Mielőtt azonban magát

¹ A Missovitz-darabokról szóló könyvészeti adatokat lásd: *A kurucok Mátyás-drámája* (Budapest, 1958) c. tanulmányomban.

² RMK II. 2342. Címe: Hungaria Tertio Christiana... Nagyszombat, 1708. — 1708 szeptemberében adták elő. — A darab tárgya: a harmadjára kereszténnyé váló Magyarország. A szerző történetzemlélete szerint Magyarország először I. István király idejében, másodsor a Vatha-lázadás leverése után lett, most pedig harmadjára a kurucok legyőzése után lesz keresztény ország. A darab politikai szemléletére jellemző a bevezető összefoglalás e néhány sora: „Rex ne quam a caeca multitudine injuriarumque pariat, Urbem subintrat, ac intra tridui spatium coacto exercitu constatam Plebeiorum Turbam circumvenit nonnullisque eorum caesis ac captis dissipat novoque Edicto Hungariam Christianitatis restituit”.

³ 1707. december 28-án adták elő. — TAKÁCS JÓZSEF: *A jezsuita iskoladráma (1581—1773)*. Budapest, 1937. II. 44. (Kiadványok Jézustársasága Magyarországi Történetéhez. Tanulmányok. 3.)

⁴ A darab címe: Helena Menelao reddita vagyis az Ottoman Parisnak igájából való szerencsés kiszabadulás után királynak visszaadott Magyarország. — Lásd az I. sz. jegyzetet. — ALSZEGHY ZSOLT: *A tizenhetedik század*. Budapest, 1935. 227. (A magyar irodalom története. III. kötet.)

⁵ SZTRIPSZKY 2641. — ALSZEGHY ZSOLT i. m. 224. — A darab előzménye az eperjesi evangélikus színjátszásban: „1669-ben mintegy politikai jóvendősékként játszatják el Eperjesen Thököly Imrével a Papinianus Tetragnusban Imre király szerepét.” Itk, 1906. 44. — THALY KÁLMÁN: *Thököly Imre és iskolatársai mint színjátzók*. Századok. XIV./1880. 411—417.

a drámát ismertetnénk, szeretnénk kiegészíteni azt a hiányos vázlatot, amelyet az említett tanulmányunkban nyújtani tudtunk Missovitz Mihály életéről.

*

Missovitz eddigelé legteljesebb életrajzát Rezik *Gymnasiologia* c. kézírata tartalmazza. A mű eredeti teljes szövegét nem ismerjük, egy meglehetősen romlott szövegű másolatát használtuk.⁶

Fontos adattal egészíti ki Missovitz származásáról szóló ismeretünket, s ez az adat mindjárt meg is magyarázza a horvát eredetű Missovitz magyar öntudatát. Ezt írja: Előkelő horvát nemesek voltak az ősei, akik II. Lajos király alatt vitézül harcoltak a mohácsi csatában, ezért kaptak nemességet.⁷ Születésének idejéről, életkoráról Rezik sem nyújt felvilágosítást. De ő is megemlíti azt az adatot, hogy gyermekkorában jezsuita iskolába adta Rozsnyóra mostohaapja, nyilván azért, mert katolikus ember volt. Akkor került ki a jezsuiták keze alól, amikor Rozsnyó Thököly birtokába jutott. Egy neves evangélikus pedagógus, Braxatoris János⁸ hatása formálta ki egyéniségét, valószínűleg az ő példája hatott Missovitz pedagógiai készségének kifejlődésére. 1687-ben, amikor Rozsnyón — Thököly bukása következtében — megint elkezdődik az ellenreformáció, mesterével menekül Rahóra, s vele marad egészen annak haláláig. Braxatoris könyvtárát ő örökölte — erről is Rezik Missovitz-életrajzából értesülünk. Különösen becses részlete Rezik feljegyzésének Missovitz losonci tartózkodásáról nyújtott tájékoztatása. Bulyovszky Ferenc,⁹ Nógrád vármegye evangélikus vallású alispánja hívta meg őt Losoncra, fiai: István, László és Imre oktatására, s itt csakhamar egy iskola támadt körülötte losonci és környékbeli tanulni vágyó nemes ifjakból. Tudjuk más forrásból, hogy közéjük tartozott a református Ráday Pál is, aki önéletrajzában meleg szavakkal emlékezik meg mesteréről: „Az után annak (Braxatoris János) edgyik tanítványát, Missovicz Mihályt hozatván atyám uram másokkal edgyütt Losoncra, annak pedagógijája alatt tanultam egész a logicaig, kinek is főképpen tulajdoníthatom a tudományban való előmeneteletem.”¹⁰ A nemes ifjúság — mondja Rezik — nagy számmal gyülekezett hozzá Losoncon, mert magyar jogot is tanított magyar nyelven. A losonci reformátusok predikátora, a történetíró Debreceni Ember Pál¹¹ rossz szemmel nézte működését. Attól tartott, hogy Missovitz működése veszélyezteti a reformátusok losonci híres iskolájának tekintélyét és a város református jellegét, bizonyára az is befolyásolta őt, hogy az evangélikusok támadták a predestinációról szóló tanítását.¹² Losoncról Ozorócra húzódtott Ottlik György szárnyai alá, aki korábban Thököly Imre udvarmestere volt, s később II. Rákóczi Ferenc udvarában lett „*aularum praefectus*”.¹³ 1697-ben a trencsényi evangélikus iskola rektora lett, itt készítette magyar *Donatus*-át. Ekkor házasodott meg, Éva leányát és Imre fiát Rozsnyón tette el. Innen 1699-ben Osgyánba ment rektornak, s ott működött egészen a Rákóczi-szabadságharc kitöréséig.

További sorsáról megint csak Rezik-életrajzából értesülünk: a felkelés hírére a tanulóifjúság szétszóródott, Missovitz Rahón Bubenka András¹⁴ predikátornál keresett menedéket, majd Besztercebányára húzódtott, s a vihar elcsendesedése után megint állást vállalt: rektor lett az evangélikusok selmeci iskolájában. Itt megnyerte patrónusának a kor híres orvosát és bányászati szakemberét, Hellenbach Gottfried János bárót.¹⁵ A magyar Galenusnál alig egy félévet töltött, s 1704 augusztus 19-én Rozsnyóra a két nemzetiségű iskolába — vagyis a rozsnói német és magyar evangélikus ekkleziák közös iskolájába — kapott meghívást. Feltűnő, hogy Rezik gondos életrajzában nem fordul elő Missovitz korponai rektorsága, pedig — állítólag — Selmecbányáról Korponára ment volna az evangélikus iskola igazgatására.¹⁶

Őt éven át — 1710-ben bekövetkezett haláláig — működött Rozsnyón. Az iskola protokolluma szerint — mondja Rezik — 1705-ben „*professor poeseos*” majd 1707-ben „*professor poeseos et oratoriae*”, tehát a rozsnói gimnázium felsőbb osztályait tanította. Rozsnói működése nagy tekintélyt szerzett nevének, mert — így olvassuk Reziknél — ahogyan egykor Melanch-

⁶ REZIK: *Gymnasiologia*. De Schola Osgyániensi. Sect. I. Cap. XX. §. VI. 687—689. és Sect. III. 201—202. A szarvasi Vajda Péter állami gimnázium könyvtára. XXX/15—16.

⁷ Nagy Iván nem említi nevét a nemesi családok sorában.

⁸ SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. I. Budapest, 1891. 1329. — GULYÁS PÁL: *Magyar írók élete és munkái*. III. Budapest, 1941. 1253.

⁹ NAGY IVÁN: *Magyarország családi címereivel és nemzedékrendi táblákkal*. II. Pest, 1858. 260—261. — SZINNYEI JÓZSEF I. m. I. 1409.

¹⁰ BENDA—ESZE—MAKSAY—PAP: *Ráday Pál iratai*. 1703—1706. I. Budapest, 1955. 37.

¹¹ Halálának 250. évfordulója alkalmából az Egyháztörténet kilenc tanulmányból álló emlékkönyvből foglalta össze életét és irodalmi működését, ez azonban már nem jelenhetett meg. A kézirat megtalálható az Egyháztörténet szerkesztőségében.

¹² RMK. III. 4611.

¹³ A Rákóczi-szabadságharc bukása után készített önéletrajzát THALY adta ki.

¹⁴ Szinnyei és Gulyás nem ismeri.

¹⁵ TILCS JÁNOS: *Báró Hellenbach Gottfried bányai igazgató, selmeci kamaragróf, Bányászati és Kohászati Lapok*, LXX/1937. 147—150.

¹⁶ Lásd: BREZNYIK JÁNOS: *A selmecbányai ágost. hitv. evang. egyház és lyceum története*, Selmecbánya, 1889. II. és III. füzet 202.

ton Wittenbergben az egész Németország tanítómestere volt, éppúgy Missovitz Rozsnyón az egész Magyarországé.¹⁷ Ezt a dicséretet úgy kell értenünk, hogy az egész országból maga köré gyűjtötte a legelőkelőbb evangélikus nemesi és polgári családok fiait, akikre valóban rendkívüli hatást gyakorolt. Pedagógiai értékét és lelkes kuruc magyarságát mi már csak iskoladrámáiból ismerhetjük meg. Rozsnyói működése mégsem volt zavartalan: a városban elkeseredetten dűlt a német és magyar gyülekezet pozícióharca, amely — ahogyan ezt már egyszer elmondottuk¹⁸ — egyáltalán nem volt nemzetiségi háborúskodás. Nincs terünk itt arra, hogy még csak vázlatosan is elmondjuk annak az igen érdekes harcnak a történetét, amely közte és a magyar evangélikus gyülekezet vezetői között folyt egészen haláláig. Elég itt Reziket idéznünk: tengelyt akasztott Hegyfalusi Györggyel, a magyar evangélikus eklézsia prédikátorával, s ellenséges érzülettel viseltetett Oszlanszki Ferencsel, a magyar evangélikus kántorral szemben is ugyanannyira, hogy az ifjúságot még a temetéseken való szolgálatra sem akarta elengedni, s szerette volna Oszlanszkit Rozsnyóról eltávolítani. Ebben a harcban bizonyára része volt annak is, hogy az irodalmi működéséről is neveztes Hegyfalusi György kriptokálvinista elveket vallott.¹⁹ A két egyház viszályának az 1709. június 19-én kötött kövi egyezség vetett véget. Figyelemre méltó Rezik tudósítása Missovitz betegségéről, haláláról és temetéséről. Idézzük: az orvosok szerint epilepsiában halt meg kínos és hosszú szenvedés után, 1710-ben. Missovitz betegsége megmagyarázza nekünk rendkívül aktív és a vetélkedésben bizonyára túlzásokra hajló egyéniségét. Sírfeliratát maga fogalmazta meg:

„In Christo Michael Coelica Castella Cupit”.

Rezik Missovitz munkáinak felsorolásában nem törekszik teljességre, viszont a kezünkben levő szűkszavú, s egyébként is kézirata másolatának hiányos és romlott szövegében olyan műveire is utal, amelyekről korábban nem volt tudomásunk. Missovitz irodalmi műveinek problémájáról egyébként is akkor fogunk szólni, amikor megvizsgáljuk a Késmárkon, 1707-ben kiadott *Quaerimonia Charitatis* szerzőségének kérdését.

*

Rezik a *Cyrus*-drámát tartja Missovitz legjobb alkotásának. Ezt írja róla: Művei között, amelyeket kiadott, feltűnően kimagaslik az az élő alkotása, amelyet a rozsnyói evangélikus szeminárium ifjúsága nyilvános vizsgája megkoronázására adott elő a legsorsdöntőbb esztendőben. Az „*annus callidissimus*”, a periocha anagrammája szerint 1708, valóban legforróbb esztendője volt a kuruc szabadságharcnak. Ebben az évben jelent meg Lőcsén a Brewer-nyomdában a *Cyrus*-dráma periochája, amely a régi magyar irodalomban gyakran előforduló *Cyrus*-motívum legjelentősebb alkalmazása.

A perzsa birodalmat megteremtő *Cyrus* élettörténete, e világljáró híres árja hősmonda, a XVI—XVII—XVIII. században gyakran foglalkoztatta a magyar írók fantáziáját. *Cyrus* történetének, illetve a *Cyrus*-motívumnak felhasználását irodalmi életünk három területén figyelhetjük meg: a) széphistóriánkban, b) a protestáns prédikáció-irodalomban, c) a különböző felekezetek iskoladrámáiban.

Mind ez ideig kísérlet sem történt arra, hogy — az irodalom egész területén széttekintve — számba vegyük a *Cyrus*-monda hatását a magyar literaturára. A feladatot a széphistória területén teljességgel példaadó módon végezte el Király György kitűnő, forráselemző tanulmánya: a *Cyrus-monda széphistóriáinkban*.²⁰ Az iskoladráma kutatása területén apróbb részletek és adatközlések találhatók a széles terjedelmű, de annál kevésbé elmélyedő tanulmányokban és összefoglalásokban.²¹ A protestáns prédikátorok Bornemisza Pétertől kezdve gyakran élnek a *Cyrus*-mondából vett példákkal és illusztrációkkal, leginkább azért, mert *Cyrus* nemcsak az árja hősmonda, hanem a Biblia hőse is: ő a nagy szabadító, aki az Ótestamentum népét kibocsátotta a hetvenéves babiloni fogságból, persze *Cyrus*ról sólvá nem csupán a Biblia szövegét használják. Különösen bővelkedik — tárgyánál fogva is — *Cyrus*-motívumokban Kecskeméti Alexics János társadalmi s művelődéstörténeti vonatkozásokban gazdag, Debrecenben, 1621-ben megjelent könyve: *Az Daniel Propheta Könyvenek... magyarazattya...²²*

¹⁷ A Palladium Sacrum szereplői pl. 22 megyéből kerültek ki: mosoni 1, győri 1, pozsonyi 1, nyitrai 1, trencsényi 1, árva 1, lipóti 1, turóci 1, zólyomi 1, gömői 1, nógrádi 1, borsodi 1, barsi 1, szécsi 1, zempléni 1, sárosi 1, tornai 1, abaúji 1, ungvári 1, szatmári 1, bihari 1, barsi 1.

¹⁸ Lásd idézett tanulmányunk I. fejezetét és az ott felsorolt irodalmat.

¹⁹ Hegyfalusi György életéről és irodalmi működéséről lásd SZINNYEI I. m. IV. 618—619. — PAYR SÁNDOR: Magyar pletisták a XVIII. században. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Monographiák. I. Budapest, 1898. 104—105., 136., 158. — ESZE TAMÁS: Tábori papok II. Rákóczi Ferenc hadseregében és ugyanó: Hegyfalusi György kéziratossá. Az Út, IX/1956. 22. sz.

²⁰ IK. XXIX—XXX—XXXI/1921. 84—98.

²¹ TAKÁCS JÓZSEF I. m. és JUHAROS FERENC: A magyarországi jezsuita iskoladrámák története. Szeged, 1933. (Értekezések a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem magyar irodalomtörténeti intézetéből. 8. sz.)

²² RMK. I. 510. — ZOVÁNYI JERŐ: Cikkkel a „Theológiai Lexikon” részére a magyarországi protestantizmus történetéből. Budapest, 1940. 223.

Úgy tudjuk, hogy a magyar irodalomban egyetlen szerző sem alkalmazta a Cyrus-mondát nemzeti hős vagy élő történelmi személy jellemzésére vagy magasztalására. Némi magyar vonatkozása van azonban Scambata osztrák jezsuita szerző III. Ferdinándot magasztaló Cyrus-játékának: *Cyrus, acta, ludis, nuptialibus potentissimi Ungariae regis Ferdinandi III. et Mariae Caesareo et Academico Collegio Societatis Jesu Viennae*. Erdemes idézni néhány sort az első felvonás első jelenetéből annak megmutatására, hogy a jámbor szerző milyen célzattal tartotta alkalmasnak Cyrus történetét színe hozni III. Ferdinánd magasztalására:

... Dabunt,
*Ventura Cyros saecula meliores dabunt.
 Auguste Constantine, te Cyrum, vocem,
 Quo rege pietas sceptrum terrarum reget,
 Auguste Ferdinande te Cyrum vocem,
 Cujus triumphis auspice relatis Deo
 Eversa Solyma surget ac Bybylon ruet.*

A Cyrus-motívumokat gyakran alkalmazó Szcenci Monár Albertnek jó alkalma lett volna arra, hogy Bocskay Istvánt, Kecskeméti Alexics Jánosnak pedig arra, hogy Bethlen Gáborot tisztelje meg a „magyar Cyrus” epitheton ornansával, hiszen a protestáns történetzemlélet mind a két fejedelmet úgy tekintette, mint a magyarság szabadítóját egy reménytelennek látszó történelmi helyzetből, pl. Bocskay Istvánt „magyarok Mózese” gyanánt magasztalta az irodalom. Missovitz azonban II. Rákóczi Ferencet, miként Cyrust, „az isteni gondviselés élő tükkörképé-”nek nevezte, s csak azért nyúlt a Cyrus-mondához, hogy felhasználja, mint korábban a Mátyás-hagyományt a *Fata Ungariae*-ben, a fejedelem történelmi jelentőségének hangsúlyozására, kiemelésére, személyének magasztalására.

A jezsuita dráma XVIII. századbéli termése bővelkedik Cyrus-drámákban. A XVII. századból mi csak egy olyan Cyrus-drámát ismerünk, Miskolczi Zsigmond *Comoedia, in qua Cyri infantis ab Avo Astyage expositio, et ob id sumpta de Astyage vindicta, rudi Minerva delinenteur* c. darabját, amelyet 1698. január 24-én a nagyenyedi református kollégium diáksága adott elő, s amelynek különös érdekessége az, hogy bár címe latin, szövege teljes egészében magyar nyelvű.²³ Hogy a Batthyaneumban őrzött — fentebb már említett — latin nyelvű Cyrus-drámák között van-e valóban XVII. századbéli magyar Cyrus-dráma is, ezt csak az ott őrzött Cyrus-kéziratok kézbevitelével lehetne eldönteni.²⁴

*

A Cyrus-drámának éppúgy csak a periocháját ismerjük, akárcsak a többi Missovitz-darabnak. Egy 152 × 174 mm méretű, négy számozatlan levelet tartalmazó nyomtatványban maradt fent,²⁵ amely a következő elemeket tartalmazza: a) a címlap, b) a synopsis historici drammati, c) a prologus jelzése után a darab jelenetézése, d) a praecipuorum agentium series.

A darab latin címe magyar fordításban: *Cyrus, az isteni gondviselésnek élő tükkörképe, amelyet Isten a kegyetlen emberek és cselekedeteik megismerésére rendelt. A nyilvános vizsga megkoronázására színe hozta a rozsnói evangélikus szeminárium nemes, nemzets és kiváló tanulóifjúsága, amidőn a legsorsdöntőbb esztendő folyamatban volt.* A darab címéből kétségtelenül kiderül, hogy a nyomtatványt nem a nézőközönség egyidejű tájékoztatására szánták, hanem akkor adták ki, „*Dum currebat Annus callidissimus*”. Azt is megtudjuk belőle, hogy a tanévvel bezáró examen alkalmával adták elő, tehát jóval az augusztus 3-án, a kurucok Trencsénél bekövetkezett katasztrófája előtt, ezért nem kesergő, hanem szinte ujjongó a darab hangja.

A synopsis azt is elárulja, hogy a szerző a gazdag Cyrus-irodalomból csupán két forrást használt fel: Hérodotosz I. könyvét, az Ótestamentumból pedig Ézsaiás könyvének 45-ik s Ezsdrás könyvének 1. fejezetét. A darab hat színből, összesen 27 jelenetből áll, a közzjátékokat és a kórusbetéteket azonban a szerző külön nem jelezte. Darabját prologussal nyitja meg s epilógussal zárja be. A darab Astyages jövendőt jelentő álmától Cyrus győzelmeig, illetve a zsidó nép szabadulásáig jeleníti meg az eseményeket. Tárnya tehát a babiloni uralkodóház bukása, s helyébe a perzsa királyság és Cyrus felemelkedése. A prologus Cyrus históriáját mondotta el ékes szavakkal, nyilván úgy, hogy összeleplevítette a Hérodotoszról feljegyzett mondát a Bibliában megírt szövegekkel. Az epilógus: a zsidók egyházának hálaadása Istennek. Missovitz ezen a nyomtatványán is feltüntette kedvelt jelmondatát: *Deo et Patriae*, mert mintegy az Istennek és hazának ajánlja ezt a munkáját is.

²³ SZTRIPSKY HÍADOR: Protestáns iskolai dráma a XVII. századból. ItK. XXV/1915. 327—353. A dráma újabb szövegkiadását lásd: Régi magyar drámai emlékek. Budapest, 1960. II. 477—513.

²⁴ A Batthyaneumban őrzött kéziratos Cyrus-drámákra lásd: Az Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egylet Tizedik Évkönyve. Nagyenyed, 1899. 20—50.

²⁵ RMK, II. 2333.

A darab előadásának folyamatát két közjáték szakítja meg. Az első intermedium az első actus második scenája után következett: a perzsa asszonyok az egyenlőtlen rangú házasságról panaszkodnak, *Intermedium Persiarum Matronarum, de dispari Matrimonio querulantium*: a második actus harmadik scenája után: a fiatal pástorok szánakoznak Cyrus balsorsán, elhagyván pástorságukat, katonának állnak be, *Intermedium Bubulci Ephoebi invidentes sortem Cyro, deserto Armentario militiae dant nomen*.

Vajon mit jelentenek e közjátékok? Úgy kell-e tekintenünk őket, mint a Miskolczi Zsigmond Cyrus-darabjába beiktatott közjátékokat (pl. a cigányok vagy a tanuló és katona jelenete), amelyeket egyetlen szál sem fűz a színjáték cselekményéhez? Semmiképpen nem: Missovitz Cyrus-darabjának közjátékai beleillenek az események rendjébe, és olyan történeti-társadalmi eseményeket ábrázolnak, amelyek valóban megtörténtek a kuruc szabadságharc éveit alatt. Astyages leányát nem rangjabelihez adja feleségül, a perzsa asszonyoknak azonban nem tetszik az „*egyenlőtlen rangú házasság*”, amely körükben nyilván többször is előfordult már. A Rákóczi-szabadságharc meglazította a rendi társadalom szigorú hierarchiáját a házasságkötések területén is, mert már korábban is gyakori volt nemes asszonynak jobbágy férffal kötött házassága, s igen megnövekedett a félig szabad, félig jobbágy fajta emberek, az agilisok²⁶ száma. Nem azért iktatja-e be Missovitz darabjába ezt a különös intermediumot, mert ő, a nemesi szemléletű, nemesi származására büszke ember — sok más kortársával együtt — helytelenítette ezt a folyamatot. Persze gondolhatunk arra is, hogy a közjátéknak szatirikus éle lehetett.

A második intermedium értelme valamivel világosabb. Arról van szó benne, hogy az egyszerű pástöreemberek szánakoznak a száműzött herceg szomorú sorsán, felkelnek mellette, vagyis abbahagyják pástorságukat, katonának állanak. A száműzött Cyrus a darab jelentése szerint a Lengyelországban bujdosó, halálra szánt Rákóczi Ferenc, aki a biztos halál elől menekült el Bécsújhely börtönéből, s akire lengyel földön is orgyilkosok lestek. A Tisza vidék jobbágy népe részvételt gondolt a fejedelem szomorú sorsára és felajánlotta neki segítségét. A nemesi közvélemény csodálkozott ezen a fordulaton, s így beszélt Rákócziról: *Csak a pástorok állottak melléje, az urak pedig otthon maradtak*²⁷. Nem erre a folyamatra céloz Missovitz második közjátékában?

*

Még a tárgyilagos olvasó is felteheti nekünk ezt a kérdést: vajon nem értelmezzük-e helytelenül Missovitz Cyrusat akkor, amikor allegorikus színjátéknak tekintjük, vagyis olyan drámának, amely Cyrus sorsában Rákóczi sorsát, bujdosását, felemelkedését és győzelmét szemlélteti? Válaszul idézzünk egy Rákóczit magasztaló verset, ez a címe: *Cyrus coruscans factis*.

Cyrus es o Princeps factis, cum laude coruscans
Cyrus Persar(um) Gloria prima soli
Quaesit Astyages Cyri proscindere Vita(m)
Mortem intentabat Caesaris Aula tibi.
Attamen ut Cyro mire pias affuit aether,
Sic te de mortis faucibus eripuit.
Insuper ut Cyru(m) fecit cum tempore Regem
Sic te militiae fecit ad arma Duce(m).
O vivas! vivas! vivas! pie Cyre Ducisq(ue)
Sub Ductore DEo munia faust(us) obi.
Et velut a Cyro Libertas reddita quonda(m) est
Hæbreis: Sic tu hanc reddito Pan(n)onib(us).²⁸

²⁶ Az agilis fogalmára lásd: EREKY ISTVÁN: Egy jogtörténelmi vonatkozású per iratából. I. Szeged, 1935. (Acta Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Francisco-Josephinae. Tom. IX. Fasc. 1.)

²⁷ Az idézet a „Kegyelmes Urunk ő Felseje méltóságos személye ellen némely hejába valót beszélők ellen peragált Inquisitio”-ból való. Országos Levéltár. Rákóczi-szabadságharc levéltára. II. 2. f.

²⁸ A kegyelet indít arra, hogy közreadjam ezen a helyen GERÉB LÁSZLÓ szabad fordítását a versről:

Cyrus vagy, herceg, mert tetteid oly ragyogóak;
Cyrus a perzsa talaj fő diadalma vala.
Üldözi Astyages, Cyrust elemészteni vágott:
Néked a császárnak udvara költe halált.
Cyrust megmenté csodamódra az ég — a halálnak
Torkából amikép téged is elragadott.
S mint ahogy is Cyrust még trónra segíti idővel:
Ugy te vezér lettél fegyver-emelt hadakon.
Jámbor Cyrusom, élj, ó, élj! A szerencse kíséren
És a vezéreknak öre: vezessen az Ur!
Mint a szabadságot rég visszahozá a zsidóknak
Cyrus — akép te szerezd vissza magyarnak is azt!

Ezt a verset egy olyan kódex őrizte meg, amely XVII. század végi, XVIII. század eleji evangélikus prédikátorok munkáit és feljegyzéseit tartalmazza,²⁹ tehát abban a szellemi környezetben keletkezett, amelyben a Rákóczi magasztaló Cyrus-dráma. A kódexbe beírták Missovitz epigrammáit is, amelyeket ő a magyar történelemről, főként a magyar királyokról szerzett IV. Ferdinándig. Ennek az epigrammasorozatnak a segítségével magyarítottuk meg Missovitz Mátyás-drámájának politikai jelentését, most pedig az epigramma szomszédságában talált Cyrus-verssel magyarizzuk a Cyrus-drámáét. Sőt kifejezést adunk annak a meggyőződésünknek, hogy ezt a verset is Missovitz írta, s bizonyosak vagyunk abban, hogy elhangzott a dráma előadásakor.

Esze Tamás

Zilahy Károly Petőfi-életrajzáról

(Szendrey Júlia kiadatlan feljegyzései)

Általában minden alkotás, de az életrajzi művek és tanulmányok még leplezhetetlenebb hűséggel tükrözik magát az alkotót és a mű születésének korát. Ezt igazolja a szabadságharc utáni évek, évtizedek Petőfi-irodalma is. Mint a forradalmat megelőző négy-öt évben, e korszakban is mindenkinek — írónak, kritikusnak — meg kellett magában viaskodnia Petőfivel; költészete, példája továbbra is központi problémája maradt a magyar irodalomnak. Mércé lett s maradt. Petőfi költészetéhez, elért magaslataihoz mérték az alkotásokat; az ő életművének elemzése — értékelése s bírálata — kapcsán jelölték ki a bukott forradalom utáni évtizedek irodalmának követendő útját.

Szépet is írtak, sokat is írtak épp ezért Petőfiről e korban — s ha semmi mást nem olvassunk is ezekből az évtizedekből, pusztán csak a Petőfiről szóló írásokat, már ezekből is jól kirajzolódna előtűnik a kor jellege. A méltatók egyre mélyebbre temették őt. Életrajzi adatainak kegyeletes összegyűjtése, költészete korszakalkotó, világirodalmi jelentőségének elismerése közben épp e költészet lényege, a forradalmi tűz kezdett elsikkadni; a lényegest igyekeztek lényegtelen, mellékes, elhibázott, az egészről leválasztható járulékként feltüntetni.

Igaz, a cenzúra, a hatalom parancsa is ezt diktálta, de nem csak erről volt szó. 1854-ben még valóban nem írhatott Gyulai Pál 1848/49 Petőfijéről, érthető, hogy 1847-nél abbahagyta az életrajzot, de csakis saját meggyőződése, saját esztétikai elve irathatta le vele a következő mondatot: „Mellőzöm politikai és epikai költeményeit. Költészetének csak azon oldaláról akarok szólni, melyben fő ereje van — Petőfi táj-, csendélet- és genréképei a magyar költészet örök remekei lesznek.”³¹ Salamon Ferenc ugyancsak saját meggyőződéséből vitatta el a költőiséget Petőfi politikai költészetétől 1858-ban (pár év múlva e szavaira utalt, mint alább látni fogjuk, Júlia): „Mihelyt Petőfinek eszébe jut, hogy ő nemcsak költő, hanem demokrata, vagy politikai szerep hivatott ember, s eszméket foglal versebe, alig mondatok költőnek. Ily művei s olykori bölcselkedő tündőnései alig különböznek a prózától, s e legeredtebb költő néha oly mindennapi eszméket, oly közhelyeket mond, melyek alig érdemelték a leírást, nemhogy a kinyomtatást.”³²

S mily íróniája a sorsnak, hogy az a Zilahy Károly, ki egy időben maga is összeütközésbe került az elnyomó hatalommal, mire megírta Petőfi-életrajzát³ — épp Petőfi életrajzával kapcsolatban! — lojális lett. Ezt írta pár nappal halála előtt a bécsi kancellárián dolgozó barátjának az életrajzról, mit először lefoglalt a cenzúra: „Én csak a Petőfimet féltém. Pedig istenügye, kiadhatnák, mert nem is história, csak kronológia, száz is jött ki ilyen a provizórium alatt. Én nem tudok szempontot, mely kibocsátása ellen szólna. Mit gondol ön, remélhetek-e? Ötszázötvenöt előfizetőt ugyancsak van. Nem szeretném visszaadni nekik az előfizetési pénzt, mert akkor mint facér zsrnalisztának fölkapnék az állam. De íme, lojális akarok lenni — egyszer életemben —, s nem veszek be, hanem könyvecském lefoglalják.”³⁴

Bár adatainak döntő többségét már Ferenczinek is javítania kellett, az úttörés érdeme Zilahy (Gyulai tanulmánya elsősorban nem életrajz, igen sok adatot ő őrzött meg az utókor számára. Könyvének fogyatékoságát azonban mégsem menthetjük azzal, hogy „maga sem szánta többnek, mint veszendőbe menő életrajzi adatok kronológikus összefoglalásának”,⁵ ugyanis esztétikai, ideológiai értékítéleteket is tartalmaz a könyv. Salamon nézeteit visszahan-

²⁹ OSzK. Oct. 14.

³¹ GYULAI PÁL: Petőfi Sándor és lyrái költészetünk. Uj MMúz. 1854.

³² SALAMON FERENC: Petőfi Sándor újabb költeményei 1847—1849. BpSz 1858. 516. és pár szó eltéréssel: S. F.: Irodalmi tanulmányok. I. k. Bp. 1889. 226.

³³ ZILAHY KÁROLY: Petőfi Sándor életrajza. Pest, 1864. XIV, 159. Az életrajz közlését már 1864. jan. 1-én megkezdte, folytatásokban, a Fővárosi Lapok c. irodalmi napilap. De jan. 19-én már a kötetet is hirdették (Hölgyl), tehát a munkával már 1863 folyamán elkészült Zilahy.

³⁴ Ld.: VARGHA KÁLMÁN: Zilahy Károly. 1838—1864. Z. K. Válogatott művei. Bp. 1961. 75—76.

⁵ Uo.

gozva — bár ellentmondásként hat — ez az életrajz is segített temetni Petőfit, az igazi Petőfit.

Zilahy még kéziratban elküldte művét — illetőleg valószínűleg annak csak 1847-től kezdődő részét — a költő özvegyének; Júlia írásban közölte észrevételeit a szerzővel. Hét lap terjedelmű, hosszú ideig ismeretlen kéziratát 1949 óta őrzi az OSZK kézirtattára.* A kézirat és a mű összevetése fontos tanulságul szolgál Zilahyra és a kor Petőfi-képére nézve abból a szempontból, hogy Zilahy mit és mennyit fogadott el Júliának a könyvére tett észrevételeiből.

Júlia megjegyzéseinek csak egy része vonatkozik az életrajzi adatok helyesbítésére — noha Zilahy bizonyára csak ilyen célból kérte a leghitelesebb tanú, az egykori élettárs segítségét. Sokkal lényegesebbek és fontosabbak azonban Júliának azon sorai, melyek Zilahynak Petőfi meghamisítására vonatkozó szövegrészeire reflektálnak. Ez utóbbiakat — egy kivétellel — nem is vette figyelembe a szerző.

Júlia életrajzi, tárgyi vonatkozású megjegyzései a következők:

V. Ferdinánd születés napjára írt költeményről soha nem hallottam semmit. Okvetlenül tévedés lesz a dologban, jó lesz előbb tisztába hozni.

*

Hogy Koltóra ruháimon kívül egyebet nem vittem magammal, az áll, minthogy azonban csak pár hétre mentünk oda, nem pedig megtelepedni, ez oly természetes dolog, hogy ennek megemlítését legalábbis fölöslegesnek tartom. Atyám ez alatt Pesten járt és számomra — az igaz, hogy csak az én számomra, — szükséges butort, egyéb házi szerekkel együtt bevásárolván, azt Egressy Gábor által felvett szállásunkra vitte. — Ha ezeknek lajstroma netalán tán szükséges volna az életrajzhoz, különösen mint pendant a sülét tőkhöz, — szívesen szolgálok vele. Egressynek, mint átvetőnek tulajdon keze aláírásával hitelesítve.

*

Misztófaluból nem kelle visszafordulnunk Bányára, minthogy az Bányát megelőzőleg esett útunkba. S. azért írja : N. Bányán túl, mert Koltórol ír.

*

Kolozsvárt fátylós zenét és lakomát rendeztek számára ; mi ugyan nem lényeges dolog, de inkább szórászhasogatás mint egykedvűség az adatok tökéletes volta miatt.

*

Egy lap sem hozta arcképet, csupán azon egy jelent meg, mit Barabástól köre rajzolva Emich adott ki, Sándor arcképehez csatolva.

*

Hogy az Életképek kapósságát Petőfiné Naplójának köszönte volna, nagyon neveléses állításnak fogja találni mindenki, a ki tudja, hogy ugyanakkor minden szám Sándortól hozott verset és jókaitól novellát vagy egyéb dolgozatot. Ez oly túlságos dicséret, mit senki sem hisz el s azért rosszabb rám nézve az őszinte gúnynd.

*

Sándornak költeményei még összekelésünk előtt pár hóval jelentek meg, nem pedig azután.

*

Vachott Sándorék nem laktak velünk egy házban Debrecenben: legalább míg én Vörösmartyék-nál laktam. Ők Bulyovszkiékkal laktak egy folyosón. — Később nem tudom. Meg lehet kérdezni V. S.-nét.

Sokkal lényegesebbek azok a megjegyzések, melyekben Júlia az igazi Petőfit védte meg Gyulaiék, Salamonék, Zilahyék, az egész hivatalos, ill. uralkodóesztétika ellenében. Hogy megértjük Júlia szavait, vessünk egy pillantást Zilahy kifogásolt szövegrészeire (ezek ma is megtalálhatók a könyvben, tehát tudatosan vallotta őket a szerző, lényeges mondanivalóit tartalmazták):

„Sajátságos — n e m : — végzetes ! Petőfinek mind egyéniségében, mind költészetében a tömegek nagy érdekeinek felfogására és képviselőre volt legkevesebb hivatás; ő ízről-izre lyricus volt, — s prózai valamint verses elbeszélő műveiben is csak azon egyének és helyek sikerülnek, a hol a vonásokat önmagából vagyis önmagáról szedi. Hajlamai mindazáltal a leghatározottabb ellentétben állottak tehetségével. Azelőtt, míg hivatásának alapelemével sem jött

* OSZK. — Petőfi Ereklék 219. sz. Júlia által beszámozott 7 nyolcadrét alakú lap, ceruzáírás, autográf. Toronyi Gyulánétól vétel útján került a kézirat 1949-ben a kézirtattára.

volt tisztába, a legalányibb egyéniség mellett a legtárgyilagosabb művészetet tette föladatává: színész akart lenni; később, mikor már Apolló csókját elfogadta s kizárólagos szolgálatát annak — noha nem fájdalom nélkül — följánlta: nem maradt a sentimentalizmus, az idyll, a genre festésénél — a dalnál, az egyszerű románcnál, az epigrammánál: — ezerhangú, búbjajos furulyáját mindegyre eltaszította magától s mindegyre az otromba harcikürt után nyúlt, melynek erőszakos hangjai az ő lágyabb és edesebb énekre termett ajkán féloldalt jöttek ki, megcsuklottak, csütörtököt mondtak. Nézzük bár a forradalom alatt írt verseit: száz közt alig lelünk egy-kettőt, mi Petőfinek azelőtti nyugodtabb hangú és tárgyú költeményeivel vetekednek, s a mi vetekedik, az is a genrebe és a csendes hangulatba játszó közt akad, például az apjáról írt „Öreg zászlótartó.” Március után szerzett művei közt tán ez a legszebb. Petőfivel a magyar az egyesek közt a forradalomban legtöbbet vesztett; nemcsak azért, mivel a csatáknak áldozata lett, hanem mert a tárogató harsogtatásával és a kard forgatásával lantosköltői culminatiójának két legszebb évét el kellett tékoznia.⁷⁷

Néhány lappal később, Petőfi királyellenes verseiről ezt írta Zilahy: „... nyugtalan lelke és a valósággal nem törődő heves képzelete mindegyre átszakították vele a viszonyok korlátait és a magyar nép természetéhez nem találó képtelen álomképek hajszolására ragadták. Kezdte a „Ledőltsz oszlop”-pal. Következett a „Forradalom”. — „Dalom viharodnak előjele: forradalom!” — ez volt a végső. Jött „Dobzse László”; „A király és hű szolgája”; „A királyokhoz” — e refrénnel: „Nincsen többé szeretett király!” Ez utóbbi nagy zajt és nagy hatást okozott, de nem egészen azon irányban, a mint szerzője vélte. A magyar monarchikus hajlamú nép. Kevés nemzet van, a mely a pártfegyelemnek több jogot engedne, mint a magyar. Ezért később Petőfi fenn elsorolt verseinek eszméit is nagyobbára elfogadta, a mikor t. i. a mozgalmak vezetői lobogójukra írták; de addig a szokatlan gondolatoknak nem volt keletök nála, sőt idegenséggel vette őket. Mert egészben véve, forradalmi hajlamai nincsenek és a kezdeményezés nem fekszik természetében.”⁷⁸

Ezeket a megjegyzéseket — melyeket eredetileg még *Az apostol* „fitymálása” is kiegészített — Júlia nem tudta szó nélkül, tiltakozás nélkül hagyni. Míg az adatbeli tévedéseket tárgyilagos hangon igazította helyre, az ezeket a szövegrészeket, Petőfi költészeté lényegét elferdítő koncepciót bíráló szavain átít a keserűség, a tehetetlen, szomorú gúny:

Hogy az Apostol nincs bevégezve, azt most hallom először. Sándor legalább azt hitte felőle, hogy be van végezve, és nem volt szándéka soha, azt más képen végezni be, vagy csak egy betűt is még hozzá tenni. De azon még inkább csodálkozom, hogy e mű fitymálásában mennyire találkoznak Gyulai és Zilahi! — Zilahi azt állítja egy helyen, hogy S.nak prózai, valamint verses elbeszélő műveiben is csak azon egyének és helyek sikerülnek, a hol a vonásokat önmagából vagyis önmagáról szedi — hogyan lehet tehát, hogy az Apostol annyira elhibázott és minden érték nélküli mű, miután éppen ebben, az „Apostol” minden szavában minden teltében, habár történetében nem is, önmagát rajzolja. Még házassági viszonya is egyezik, természetesen poétikailag túlozva és idealizálva, az Apostolban leírttal. — S így Z.-nak vagy egyik vagy másik állítása helytelen.

*

A mit pedig Sándor forradalmi és harci dalairól mond Z. egészen talál Salamon egykori bírálatával. Szeretném, ha e két nemben jobb és szebb költeményeket mutatnának a magyar irodalomban. — Nagy betegség az a szellemi egyoldalúság. — Azután meg: forradalmi és különösen republikánus verset nem írhat valaki önmagából? ebben nem rajzolhatja az ember saját érzelmeit épp úgy, mint mikor kedvese lábainál turbékol?

Ez áll a „Nincsen többé szeretett király” című vers bírálatára is. Hogy nagyobb visszhangra nem talált, az nem a vers rosszágáról tanúskodik, hanem a magyar nép monarchikus voltáról. De azért a vers épp úgy nem érdemel ócsárlást, mint a magyar nép dicséretét! Ugyan ki veszi a jónak, helyesnek fokmérőéül a népszerűséget?

Noha Júlia bírálatára nyomán Zilahy változtatott is valamit szövegén (pl. elhagyta *Az apostol* bírálatát, az egyes királyellenes versek külön bírálatát), mondanivalójának lényege — mint az idézetekből is láthatunk — változatlan maradt. Bár sok adatot összegyűjtött, maga a költő, az igazi Petőfi kimaradt az életrajzból, mely ha tárgyát nem is, szerzőjét, Zilahy Károlyt és a kiegészítés felé haladó évek szellemét híven tükrözi.

Júlia kéziratát még egy másik tanulsággal is szolgál számunkra. Nemcsak azt igazolja, mely híven őrizte még tizenöt év múlva is a „hűtlen” Júlia⁹ az igazi Petőfi szellemét; még akkor is, mikor ilyen, Petőfit idéző szavakat már nem sokan vetettek papírra. Azt is megérezzük e sorokból, hogy nem véletlenül szerette Petőfi őt. . .

H. Törő Györgyi

⁷⁷ ZILAHY K. i. m. 102—103.

⁷⁸ Uo. 110.

⁹ Legutóbb DIENES ANDRÁS foglalkozott az ún. Júlia perrel: „Perújítás Szendrey Júlia ügyében.” I tK, 1962. 3. sz. 307—324. Ő még ezt a Júlia-kéziratot nem ismerte.

Néhány ismeretlen József Attila-kézirat

A József Attila-szótár anyaggyűjtése közben több ízben — filológiai szaknyelven szólva — „vissza kellett mennem” egy-egy József Attila szöveg eredetijéhez, első nyomtatásban megjelent változatához, kézírataihoz. E munka során több olyan adalékra bukkantam, mely ha jelentős mértékben nem is, de némiképpen módosítja, kiegészíti a József Attila költészetéről bennünk élő képet.

1. Az adalékok egy része az egyes versekről alkotott ismereteinket teszi teljesebbé — elsősorban filológiai szempontból. Számos olyan kéziratot találtam ugyanis, melyről az 1955-ben megjelent kritikai kiadás (József Attila Összes Művei [ÖM²] I—II. Sajtó alá rendezte Waldapfel József és Szabolcsi Miklós, Bp. 1955. AkK.) még nem tud, s melyet a kritikai kiadás megjelenése óta — tudomásom szerint — még nem ismertettek.

Filológiai szempontból érdekes például az Akadémiai Könyvtár Kézírtárában őrzött két — eddig ismeretlen — kézirat. Ezek közül az egyik a Bethlen István című vers egyetlen sajátkezü kézírata. Ezt a verset a kritikai kiadás (ÖM² 2:15, 381) az Előőrs folyóiratban olvasható szöveg alapján közölte. Az ugyancsak itt található másik kézirat a Tiszazug című verset tartalmazza. Ennek csak a fényképmásolatát ismerte a kritikai kiadás (vö. ÖM² 2:12, 380). — A többi, eddig nem publikált kézirat a Petőfi Múzeumban található.

2. Egy-két olyan kézirat is található, melyben a kritikai kiadás közölte szöveghez képest csak a versszakok sorrendjében találunk változást. Ilyen például a Kedvesem betegen című vers kézírata, melyen a versszakok sorrendi eltérésén kívül még kisebb szövegváltozatot is találunk. A vers második szakasza ugyanis a kritikai kiadásban így hangzik:

Az okos gyermeket
facsarja buta láz
s vele nem szenvedek,
engem csak megaláz.

A kézíraton oldalt, nem a vers szövegében, ennek a versszaknak a következő változata olvasható.

Egy okos gyermeket
facsarja buta láz
<S én mit sem tehetek>
S jaj, nem én szenvedek,
engem csak megaláz.

Mint a közölt pár sorból is láthatjuk, ez a kézirat is erősen fogalmazvány jellegű, hiszen harmadik sorát a költő törölte és másként fogalmazta újra: * (Vö. ÖM² 2: 235, 456.)

3. Ezeknél a kéziratoknál sokkal érdekesebb az a néhány kézirat, mely ugyan ismeretlen verset nem tartalmaz, de azzal, hogy néhány versnek az eddig ismertnél korábbi fogalmazványát, korábbi változatait tartalmazza, lehetővé teszi számunkra egy-egy szép József Attila-vers kialakulásának nyomon követését, figyelemmel kísérését. Az egyik ilyen kézirat pl. az, amelyen a Kosztolányi Dezső halálára írt Kosztolányi című versnek valószínűleg első fogalmazványát olvashatjuk. Az említett versnek a kritikai kiadás még csak két, nyomtatásban megjelent változatát ismeri: a Szép Szó 1936. novemberi számában közölt változatot, valamint azt a szöveget, melyet a költő az 1936. decemberében megjelent Nagyon fáj kötetben tett közzé. Ezenkívül ismeretes volt még a versnek egy 1936. november 13-ról, tehát a Szép Szóban való megjelenéssel nagyjából egy időből származó kézírata, mely tisztázatnak látszik, s csak egyetlen javítás van rajta. Ezt a változatot, mely leginkább a Szép Szó közölte szöveghez hasonlít, Magyar László közölte az Élet és Irodalom 1961. december 2-i számában. Az a kézirat-fogalmazvány, melyet az alábbiakban szeretnék bemutatni, az eddig ismert változatoktól elég nagy mértékben eltér, sok benne a javítás. Hosszú ideig a József Attila emlékkiállítás anyagában, a legbelső terem egyik tárlójában volt látható. Éppúgy, mint a Hetedik c. vers fogalmazványai! (Valószínűleg ezért került el mind ez ideig a kutatók figyelmét.) Ez a kézirat különbözik legnagyobb mértékben a versnek a Szép Szóban és a Nagyon fáj kötetben megjelent változatától. Különbözik a Magyar László által közzétett szövegtől is, mely — mint említettem — nagyjából a Szép Szóbeli szöveggel egyezik. Éppen ezért nagyon valószínű, hogy a most bemutatandó szöveg volt a vers első kidolgozása, első változata. De nézzük magát a verset:

* A továbbiakban a szövegváltozatokat a következőképpen jelölöm: < > (csúcsos zárójelben) közlöm a költő által törölt, áthúzott szövegeket és az önálló szövegben meghagyott, de későbbi szövegbe fel nem vett, ott módosított szövegeket.

Kosztolányi

Szenvedni még csak most kezdünk, mi restek,
de te már aláírtad művedet.

Mint gondolatjel, vízszintes a tested.

Téged csak elme és féreg szeret,

mint mi a csirkét, <s> bort. Senkim, barátom!

Testvérünk voltál és lettél apánk.

<Arany> Gyémánt szavaid nem méred karáton,
mert nincsen súly, ha föld zuhog reánk.

Ezt onnan tudom, hogy letörtem vágyva,
mint ahogy elbánt a halál veled.

És <még> <hogy> reméltünk! <bár> Bár tudtuk, hogy hiába,
mint <az aki> tudja ki halottat költöget.

József Attila

4. Hasonlóképpen érdekes az a négy kéziratlap, melyen A hetedik (ÖM² 2:62-3, 394) c. versnek vélhetőleg első fogalmazványai vannak. Az első lapon az első és második versszak egy változata:

E világon ha ütsz tanyát,
hétszer szüljön meg az anyád!
Egyszer szüljön égő házban,
egyszer ahol áradás van,
egyszer késsel a blúzában,
egyszer hajló szép buzában,
egyszer <kongó> disznók közt az ólban,
egyszer pedig kolostorban.
Fölsír a hat s ám mire mégy?
A hetedik te magad légy.

Ellenség ha utadba áll,
hét legyen, kit előtalál!
Egy, ki népet ingyen oktat,
egy, kit úszni vízbe dobtak,
egy, ki <szolga> végzi szolgálatát,
egy, ki kezdi szabadságát,
egy, kit őse foggal őrze,
egy ki tudja, új faj őse

Ezt követi a második versszak tisztázata, illetőleg újabb változata:

Ellenség<re> ha elődbe áll,
hét legyen kit előtalál!
Egy, ki népet ingyen oktat,
egy, kit úszni vízbe dobtak,
egy, ki végzi szolgálatját,
egy, ki <végzi> kezdi szabad napját,
egy, kit őse bőgve védett,
egy, ki magva erdőségnek

Ennek a lapnak az alján a következő mondattörödék olvasható: „A hold sirkő”.

A harmadik lapon az utolsó versszak fogalmazványa, míg a negyediken az utolsó versszak egy újabb, a végleges szövegtől még elég nagy mértékben eltérő változata:

S ha nem óhajtsz többet álmod,
hétszer kell a sirba' <n> hálnod!
Egyszer ölben tejes szájjal,
egyszer ölben sebes szájjal.
Egyszer üres <pléhfazékkal> edényekkel,
egyszer győzve a tömeggel.
Egyszer munkádra omolva,
egyszer csak nézve a Holdra:
világ sirköve alatt mégy.
Hetedik halott magad légy.

S ha nem óhajtsz többet álmod,
 hétszer kell a sirba' hálnod.
 Egyszer ölben tejes szájjal,
 egyszer ölben sebes szájjal.
 Egyszer üres edényekkel,
 egyszer győzve szegényekkel.
 Egyszer munkádra omolva,
 egyszer eszmélve a Holdra

5. A Petőfi Múzeumban található, eddig még kiadatlan szövegek, ismeretlen kéziratok sorát két töredék jellegű fogalmazvány zárja le. Ezek közül az egyik verstöredék, a másik pedig prózai fogalmazvány-töredék. A verstöredék — egy háromsoros gépirat — a következőképpen hangzik:

Oly lány az este, mint egy szőlőszem,
 gurul puhán emlékeim között.
 Egy szóke este. De már nem emlékszem,

A prózai szöveget három ceruzával írt kéziratlapon olvashatjuk. József Attila önéletrajzi vonatkozású megjegyzésekből álló bevezetése lehet. Verstan és versírás című elveszettnek vagy ki nem dolgozott tartott tanulmányához (vö. ÖM. 3:278).

Verstan és versírás
 (A szavakat, a nyelvet, némák találták ki.)

«Fogalmam sincsen miért irnak verseket az emberek. Én, ami engem illet, én azért «[olvashatatlan]» költök mert gyermekkoromban nagy örömmre mert[?]másik is vannak költők mások.»

Gyermekkoromban egyszer azt hallottam, hogy az átmelegedett üveg elpattan, ha hideg víz feccsen rá. Aznap este, mikor a mama kitette a lábát a konyhából, azonnal kipróbáltam e tétel igazságát. Egy kis vizet fröcsköltem a lámpaüvegre. Az üveg eltört, én megdöbbsentem, a mama pedig belépett. Meglepetten s egyben fölindultan támadt rám — Te, te — mért törted el a lámpaüveget? Lesütött szemmel hallgattam a szemrehányást és növekvő daccal türtem a pofonokat, melyek ugyan zuhogtak. «csökönnyös ha» Anyámat különösen csökönnyös hallgatásom ingerelte. Mért törted el a lámpaüveget? Mit is válaszolhattam volna? A legszemtelenebb hazugságnak látszott volna, ha az igazat felelem: Én nem törtem el a lámpa-üveget! [sorvégen elv.] «Az us» Eltört, „mert az átmelegedett üveg elpattan, ha hideg víz feccsen rá.” Ugyan én fröcsköltem le, de nem azért, hogy eltörjön, hanem, hogy lássam, igaz-e az, amit hallottam s ami oly érdekes volt számomra, hogy meg kellett vizsgálnom. «Puszta» Nagyon igazságtalannak éreztem a fenytést. De ha védekezésül azt mondom, azért fröcsköltem vizet az üvegre, mert úgy hallottam, hogy akkor eltörik, anyámban azt a hitet keltettem volna, hogy tudatos rosszság, komoly gonoszság volt, amit tettem. Ugy hát te tudtad és mégis? Igen, tudtam de azt is tudtam, hogy a gyereket mindig becsapják, hol «azzal» a gólyamesével, hol meg azzal, hogy hercsula lesz ebédre.

Igy vagyok azzal a kérdéssel is, hogy miért írok verset. A természetes felelet nem elégitené ki azt, aki választ vár. Költő lettem, mert hallottam, hogy vannak költők s mert mindazt szerettem volna én is csinálni, amit a kiismerhetetlen és félelmetes felnőttek tettek. El akartam lesni [olvashatatlan szó áthúzva] lenyűgöző biztonságuk titkát. Féltam a lovaktól, de megvergettem farukat, pofájukat, bátor voltam, hogy ne lássák, hogy félek. Magamat azonban nem csalhattam meg. «Cs» A félelem ott «bujkált» élt bennem s csak annyit értem el, hogy bujkált előlem, amiképp az árnyak éppen az elől szökellnek a tárgyak «mögé» tulsó oldalára, aki ezen az oldalon akarja lámpával «keresni» «meglátni» meglepni őket. Kocsis akartam lenni, hiszen ő nem érez félelmet. De arra is gondoltam, hogy elmegyek búvárnak vagy mozdonyvezetőnek. Emmiatt kinevettek. Nem baj, mondogatták, ügyes lakatos lesz belőled, a lakat is «olyan» csak szerkezet, mint a mozdony. Én azonban titokban szétszedtem egy zárat s csalódottan láttam, hogy szerkezetnek szerkezet ugyan, ügyes is, egyszerű is, de nincs «meg» benne semmi abból, amit én „felnőttinek” neveztem volna egykor. Nem értették meg, hogy a mozdony az más, az óriási és pöffög, zug, visít s mintha fel akarna robbani, amikor megáll. S a félelmetes jószággon ott áll a mozdonyvezető és végtelen nyugalommal néz le a kisgyerekekre, akinek a sínek közelébe sem szabad mennie. Nem értették, hogy éppen a félelmet akartam legyőzni.”

Ez az önéletrajzi jellegű bevezetés, melynek részleteit idézi Szabolcsi Miklós Fiala életék indulója című József Attila-életrajzában, számunkra azért fontos, mert felhívja a figyelmet arra, milyen lelki indítékai vannak annak a József Attila költészetében többször is visszatérő szimbolumcsoportnak és azoknak a képeknek, melyek a *vonattal*, az *üveggel* és az *átlátszóssággal* kapcsolatosak.

Wacha Imre